

Духовно-моральне виховання у вітчизняних закладах загальної середньої освіти як основа національно-патріотичного виховання

У зв'язку з повномасштабною російсько-українською війною, різними зовнішніми і внутрішніми викликами пріоритетними завданнями державної політики України і національної освіти є виховання громадянина-патріота та підтримка ментального здоров'я молодого покоління. Курс нашої держави на глобальну інтеграцію у європейську та світову спільноту ставить високі вимоги до морального і культурного стану українського суспільства.

Соціологічні і психологічні дослідження свідчать про необхідність активного впровадження в закладах середньої освіти предметів духовно-морального спрямування, успішна апробація яких відбувається протягом усіх років Незалежності України. Педагогіка виховання (Іван Бех) спрямована на формування доброчесної особистості з почуттям сумління. Така педагогіка здатна протидіяти браку патріотизму, депресії, суїциду, агресивній поведінці однієї дитини (або групи дітей) стосовно іншої дитини, непокорі й неповазі до старших, хуліганству, злочинності, алкоголізму, наркоманії, тютюнопалінню, палінню електронних цигарок, ігроманії, комп'ютерній залежності та музикоманії, злослів'я, неповазі до праці, розбещеності та іншим проявам аморальності в характері й поведінці молодого покоління.

Серед головних складових першоосновного національно-патріотичного виховання виокремлюються громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання. Усі ці напрямки виховання ефективно реалізуються курсами духовно-морального спрямування. Численні соціологічні і психологічні дослідження свідчать, що ці предмети покращують поведінку дітей, атмосферу в класах і школі.

Тому особливо важливими на даному історичному етапі стають курси духовно-морального спрямування, викладання яких ґрунтується на низці важливих документів: Конституції України (статті 11, 23, 35); Законах України «Про освіту» (2017 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2024 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), Концепції Нової української школи (2016 р.); Державному стандарті базової середньої освіти обов'язкових, загальних і конкретних освітніх результатів (Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09. 2020 р. № 898); Наказі МОН від 28.12.2019 № 1646 «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в заходах освіти» (2019 р.); Наказі МОН України від 30.05.2022 № 1/5735-22 «Про запобігання та протидію домашньому насильству в умовах воєнного стану в Україні» (2022 р.); Наказі МОН України від 06.06.2022 №527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641» (2022 р.), а також на Всеукраїнській програмі ментального здоров'я.

З ініціативи Міністерства освіти і науки України до навчальних планів закладів загальної середньої освіти введено наступні курси духовно-морального спрямування: «Основи християнської етики» для учнів 1-11 класів, «Біблійна історія і християнська етика», «Християнська етика в українській культурі» для 5-9 класів, «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» для 5-6 класів, «Духовні і моральні основи здоров'я, безпеки і добробуту» для 7-9 класів, «Етика», «Школа подружнього життя», «Основи сім'ї».

Тривалим національним і зарубіжним педагогічним досвідом, у тому числі європейським, перевірено позитивний вплив християнських духовно-моральних цінностей на формування всебічно розвиненої особистості. Міністерством освіти і науки рекомендовано курс духовно-морального спрямування «Основи християнської етики» (авторський колектив під керівництвом проф. Жуковського В.М.), що базується на християнських цінностях. Програми курсів за вибором «Основи християнської етики» розроблені для 1-4 класів, для 5-6 класів, для 7-9 класів та для 10-11 класів. На сайті Міністерства освіти і науки України розміщено перелік навчальних програм і посібників курсів за вибором «Основи християнської етики»:

https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-kursiv-za-viborom-fakultativiv?fbclid=IwY2xjawMqUMxleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFDZDBtdWx6TlZHCWIwNG53AR56ijB4noDt37K2Y_hPPNkU6_yaiSrvIyJQw1SPZl8-sARza iqreDk0VrS3w aem 4AHQda2JW0yz84nSwuNwjg

На сайті Міністерства освіти пропонуються електронні варіанти посібників із «Основ християнської етики» (авторський колектив під керівництвом проф. Жуковського В.М.) для 5-6 класів.

На сайті Міністерства також розміщено навчальну програму «Основи християнської етики» для 1-11 класів (Сохань Г.С., Гусаков І.М., Гусак М.Є., Пономарьова М.С., Кушнір І.М.).

Перелік інших програм курсів за вибором розміщено за покликанням <https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68Las2gn0q2MPyIW SWx-Vdw-zmA/edit?gid=792878251#gid=792878251>:

навчальна програма курсу «Християнська етика в українській культурі. 5–9 класи» (Красікова Г. І.);

навчальна програма «Мораль, духовність і етика в українській культурі. 5–6 класи» (Красікова Г. І., Красікова Н. В., наук. кер. Бех І.Д.).

Вищезазначені курси є дисциплінами духовно-морального, націєтворчого, світоглядного, характеротворчого, культурного, інтелектуального та освітньо-виховного спрямування. Вони не є вченням віри, не містять релігійних обрядів, не ставлять за мету залучення до певної конфесії, катехізацію. Викладання означених курсів передбачає виховання в учнівства якостей справжнього громадянина, патріота України, поваги до свободи совісті, релігійних та світоглядних переконань інших людей; формування релігійної грамотності та здатності до співжиття в полікультурному та поліконфесійному українському суспільстві.

Курси духовно-морального спрямування можуть вивчатися в початковій школі, а також у 5–11 класах за рахунок варіативного складника. Також є можливість вивчати дані курси та визначати кількість годин для цих курсів за

рахунок інваріантного складника у разі прийняття рішення педагогічною радою для покращення виховної роботи. Вивчення курсу «Основи християнської етики» можливе у разі підтримки та прийняття відповідного рішення в територіальній громаді.

Предмети духовно-морального спрямування слід викладати в тісній співпраці з батьками, інформувати батьківську громадськість про особливості християнської етики, давати їм можливість відвідувати уроки і позакласні заходи. Доречно враховувати при викладанні міжпредметні та міжгалузеві зв'язки. Зважаючи на актуальність педагогіки партнерства у сучасній шкільній реформі, доцільним є проведення у рамках виховних годин спілкування за участю учнів, їхніх батьків, педагогів та залученням соціальних педагогів, психологів.

Вивчення зазначених курсів у закладах загальної середньої освіти здійснюється за письмовою згодою батьків учня / учениці та відповідною професійною підготовкою вчителя / вчительки.

Відповідно до чинного законодавства України, викладати такі курси можуть особи, які мають педагогічну освіту та документ про проходження відповідної курсової підготовки.

Інтеграція християнських цінностей у шкільні дисципліни може відбуватися практично на кожному предметі. На уроках курсу «**Етика**» варто використовувати християнські моральні цінності як основу для формування сумлінної особистості, акцентуючи увагу на поняттях любові до ближнього, справедливості та чесності. Це може бути частиною ширшої дискусії про різні світоглядні системи. На уроках **літератури** можна здійснювати аналіз христологічних персонажів (Дон Кіхот, Гамлет, Маленький принц тощо) і творів із мотивами милосердя та прощення, а біблійні сюжети розглядати як архетипи, що мають вплив на світову літературу. У курсі **історії** варто наголосити рівноправно різні точки зору про на ролі християнства у формуванні вітчизняної та європейської культури і державності, а також на діяльності християнських церков, храмів і монастирів як центрів освіти. У курсі **правознавства** розглядати вплив християнства на правові системи та соціальні інститути. На уроках **мистецтва та музики** можна вивчати християнські сюжети і символіку в живописі та ознайомити учнів із духовною музикою, піснями на християнську тематику. У **природничих науках** інтеграція відбувається через обговорення етичних питань, зокрема, у **біології** – подавати рівноправно різні точки зору про створення світу, людини та всього живого на землі; про відповідальне ставлення до біорізноманіття, що дозволить інтегрувати питання про відповідальне ставлення до навколишнього середовища. В **астрономії** показувати гармонію і красу Всесвіту. На уроках **іноземної мови** можна аналізувати ідіоми та вирази, що походять з Біблії, як-от «Good Samaritan» («добрий самарянин») або «cast the first stone» («кинути першим камінь»), які розширюють словниковий запас і культурний кругозір. На уроках **технологій** можна інтегрувати етику працьовитості та відповідальності, організовуючи, наприклад, благодійні проекти, де учні виготовляють вироби для ярмарку, а отримані кошти передають на благодійність. Це поєднує практичні навички з патріотичним і духовно-моральним вихованням. Уроки **фізичної культури** можуть стати платформою для обговорення цінностей командної роботи, дисципліни та поваги до

суперників. Наприклад, після спортивної гри можна провести обговорення про те, наскільки важливо поважати суперника незалежно від результату, що відповідає Заповіді любові до ближнього. На **інформатиці** можна розглядати етичні дилеми, пов'язані з використанням технологій (проблема хакерства), що відповідає християнським принципам моралі. Обговоріть, як онлайн-спілкування має відповідати принципам поваги.

Інтеграція християнських цінностей у різні шкільні предмети має здійснюватися з повагою до світогляду учнів та їхніх сімей. Важливо **заохочувати учнів до діалогу та дискусій**, що допоможе їм самостійно осмислювати християнські моральні принципи, інтегруючи їх органічно, без нав'язування, сприяючи глибшому розумінню як навчальних предметів, так і загальнолюдських моральних основ.

Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі рекомендовані такі модельні навчальні програми для закладів загальної середньої освіти <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/sotsial-na-i-zdorov-iazberezhuval-na-osvitnia-haluz/>:

«Етика. 5–6 класи» (авт. Ашортія Є. Д., Бакка Т. В., Желіба О. В., Козіна Л. Є., Мелешенко Т. В., Щупак І. Я.) – наказ МОН від 12.07.2021 № 795;

«Етика. 5–6 класи» (авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Кришмарел В. Ю.) – наказ МОН від 12.07.2021 № 795;

«Вчимося жити разом. 5–6 класи» (авт. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Лаврентьєва І. В., Хомич О. Л.) – наказ МОН від 12.07.2021 № 795;

«Культура добросусідства. 5–6 класи» (авт. Араджионі М. А., Козорог О. Г., Лебідь Н. К., Потапова В. І., Унгурян І. К.) – наказ МОН від 12.07.2021 № 795;

«Духовність і мораль в житті людини і суспільства. 5–6 класи» (авт. Жуковський В. М., Сіданіч І. Л., Грищук Д. Г., Губеня І. І., Лахман Н. М.) – наказ МОН від 09.02.2022 № 143.

Відповідно до нової редакції Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти (наказ МОН №1120-24 від 09.08.2024), навчальне навантаження на тиждень для вивчення зазначених курсів передбачає 0,5 години. У Типовій освітній програмі зазначено, що заклад освіти може планувати вивчення певного навчального предмета або інтегрованого курсу концентровано. Навчальні предмети та курси з навчальним навантаженням 0,5 години на тиждень рекомендовано вивчати протягом одного семестру. Вважаємо за доцільне включати ці курси у розклад саме в першому семестрі, ураховуючи їх адаптаційну спрямованість.

Викладати курси морального спрямування можуть педагогічні працівники за умови проходження ними відповідної методичної підготовки.

На допомогу вчителю пропонується перелік електронних версій підручників на сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/5-klas-nush/gromadyanska-ta-storichna-osvtnya-galuz/>:

«Вчимося жити разом» підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С., Василенко К. С., Лаврентьєва І. В., Андрук Н. В.);

«Етика» підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Мелешенко Т. В., Желіба О. В., Бакка Т. В., Ашортія Е. Д., Козіна Л. Є.);

«Етика» підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Давидюк Л. В., Мельник А. О.);

«Етика» підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Іртищева О. А., Кравчук В. М., Паршин І. Л., Васильків І. Д., Кучма Л. Є.);

«Етика» підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Мартинюк О. О., Гісем О. О.);

«Етика» підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Данилевська О. М.);

«Культура добросусідства» підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Араджионі М. А., Унгурян І. К., Козорог О. Г., Лебідь Н. К., Потапова В. І.).

Учитель має право на вільний вибір модельних і навчальних програм.

Типовим навчальним планом визначено години навчального навантаження для перерозподілу між освітніми компонентами, які можна перерозподіляти між різними освітніми галузями, ураховуючи особливості організації освітнього процесу в закладі освіти й індивідуальні освітні потреби здобувачів освіти; використовувати для вибіркового освітніх компонентів (курсів за вибором, факультативних курсів, міжгалузевих інтегрованих курсів), проєктної діяльності, проведення індивідуальних консультацій і групових занять.

Години навчального навантаження для перерозподілу між освітніми компонентами заклад освіти може використовувати для збільшення кількості годин на освітні компоненти (навчальні предмети/інтегровані курси) до максимальної кількості годин для відповідної освітньої галузі або перерозподіляти їх на вибірково освітні компоненти та для проведення індивідуальних консультацій і групових занять.

Крім того, педагогічна рада може прийняти рішення про перерозподіл годин між освітніми галузями, збільшивши кількість годин на вивчення вищезазначених курсів, а заклад освіти має затвердити освітню програму.

Перелік програм курсів за вибором, підручників, навчальних посібників та інших навчальних матеріалів розміщено за покликанням:

<https://docs.google.com/spreadsheets/d/16NyRYEKgeQ4T5BE68Las2gn0q2MPyIWSWx-Vdw-zmA/edit?gid=792878251#gid=792878251>

Використання медіаресурсів з метою навчання та виховання здобувачів освіти дозволяють розширити педагогічні можливості педагогів. Пропонуємо інтернет-ресурси, які стануть у пригоді для використання в освітньому процесі.

<https://slovovchitelyu.org/>

<https://tsinnosti.com/>

<https://www.olerus.com.ua/>

<https://drive.google.com/file/d/13jEMgoWGs22w4EBKgUUaGc2aTeawwHOd/view>

Рекомендуємо активізувати участь педагогів та здобувачів освіти у різноманітних конкурсах, виставках, форумах, презентаціях, олімпіадах, турнірах, семінарах, круглих столах із предметів духовно-морального спрямування, зокрема у Всеукраїнській олімпіаді «Юні знавці Біблії», Всеукраїнських конкурсах «Учитель року з предметів духовно-морального

спрямування» та «Знавці Біблії», Всеукраїнському турнірі юних філософів та релігієзнавців тощо.

Вдало використані інформаційні матеріали на уроках духовно-морального спрямування забезпечують утвердження духовності й моралі, цілеспрямовано виховують патріотизм, готовність до захисту України, її свободи і незалежності, непримиримість до ворогів, формують бажання зберігати національну ідентичність і цінності українського народу.

Формування цілісної особистості, міцної сім'ї та Української держави значною мірою залежить від того, які духовно-моральні цінності закладаються сьогодні молодому поколінню. У зв'язку з цим традиційні інституції в Україні мають координувати й нарощувати свої зусилля у сфері виховання підростаючого покоління.

